

XALQ CHOLGULARI ANSAMBLARIDA MUSIQA CHOLG'ULARINING O'RNI

Dadaboyev Xasanboy Maratovich

Andijon davlat universiteti

Musiqiy ta'lim kafedrasiv.b.dotsenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.12598055>

Annotatsiya. maqolada musiqiy cholg'u asboblari, ularning xalqlar xayotidagi o'rni va ahamiyati alohida e'tiborga loyiqli yoritilgan. Musiqiy cholg'u asboblari ko'p asrlar davomida ma'lum ma'noda shaklan takomillasha borgan bo'lsada, mazmunan o'z qiymatini saqlab qola olganligi. Yaqin - yaqingacha milliy cholg'u asboblariga nisbatan e'tibor susaygandek bo'lib, milliy an'ana va qadriyatlarimiz tiklangach, bu jarayon shunday jadal surratlarda rivojlanib ketganligi haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlari: qadriyat, cholg'u ijrochiligi, xalq cholgulari ansambli, zamonaviy ansambl.

THE ROLE OF MUSICAL INSTRUMENTS IN FOLK INSTRUMENT ENSEMBLES

Abstract. The article highlights musical instruments, their place and importance in the life of peoples, which deserve special attention. The fact that musical instruments could retain their value in content, although in a certain sense they were formed over many centuries. Until recently, attention to national instruments seemed to be waning, and as our national traditions and values were restored, it was reported that this process was developing at such a rapid pace.

Keywords: value, instrumental performance, folk instrument ensemble, modern ensemble.

РОЛЬ МУЗЫКАЛЬНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ В АНСАМБЛЯХ НАРОДНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ

Аннотация. В статье освещаются музыкальные инструменты, их место и значение в жизни народов, заслуживающие особого внимания. Тот факт, что музыкальные инструменты могли сохранять свою ценность в содержании, хотя в определенном смысле формировались на протяжении многих веков. До недавнего времени внимание к национальным инструментам, казалось, ослабевало, и по мере восстановления наших национальных традиций и ценностей сообщалось, что этот процесс развивался в таких быстрых темпах.

Ключевые слова: ценность, инструментальное исполнение, ансамбль народных инструментов, современный ансамбль.

Xalqlarning madaniy qadriyatlari ommalashib kelayotgan musiqiy merosni yaratilish va rivojlanish tarixiga nazar solmasdan turib bugungi kunda biror bir amaliy natijaga erishish mushkul.

Bugungi kunda o'zbek xalqining milliy o'zligini anglash jarayoni jadallashishi munosabati bilan yosh avlodni ma'naviy-axloqiy tarbiyasining ahamiyati sezilarli darajada ortib bormoqda. Xalqimizning ko'p asrlik tarixi davomida shakllangan ma'naviylik va ma'rifiylik fazilatlarini yosh avlod qalbiga singdirishda madaniyat va san'at muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois jamiyatda ma'naviy va madaniy qadriyatlarni mustaxkamlanishi yosh avlodni milliy merosga, tarixiy an'analarga xurmat, Vatanga muhabbat, mustaqillik g'oyalariga sadoqat ruhida tarbiyalashda samarali omillardan biri hisoblanadi.

Shu ma'noda musiqiy cholg'u asboblari, ularning xalqlar xayotidagi o'rni va ahamiyati ham alohida e'tiborga loyiqdir. Musiqiy cholg'u asboblari ko'p asrlar davomida ma'lum ma'noda shaklan takomillasha borgan bo'lsada, mazmunan o'z qiymatini saqlab qola olgan. Zero, shu o'zgarishlar bois bunday cholg'u asboblarning dunyo miqiyosida ahamiyati oshishiga salmoqli hissa qo'sha oldi.

Yaqin - yaqingacha milliy cholg'u asboblariga nisbatan e'tibor susaygandek bo'ldi, milliy an'ana va qadryatlarimiz tiklangach, bu jarayon shunday jadal suratlarda rivojlana bordi. Shuni ta'kidlash joizki, har qanday sharoitda ham musiqa bizning xalqimiz qalbiga oshno bo'lib, sayqal bera olgan.

Hech mubolag'asiz aytishimiz mumkinki, radioning oltin xazinasidan joy olgan musiqiy me'rosimizning ushbu namunalari kelajakning har bir yosh avlodiga an'anaviy ijro masalasida dasturi amal bo'lib, xizmat qilib keladi va shu yo'sinda davom etadi.

Haqiqatan ansambl ijrochiligining nafosatli xususiyatlarini va uning turli tarkiblariga tuzilishi imkoniyatlarini, O'zbekiston davlat konservatoriyasida 1972 yildan boshlab, o'z faoliyatlarini boshlagan ilm dargohi, yani an'anaviy ijrochilik kafedrasida uzoq yillar davomida shu kungacha o'z faoliyatini ko'rsatib kelmoqda.

Darhaqiqat, jonli ijroda musiqa cholg'ular ovozlari mutanosib holda tarranum etishlari uchun shunga mos cholg'ular to'plash lozim. Shunday bo'lsinkim, nay va g'ijjak sozi bilan birgalikda dutor va tanbur ovozlari ham ansambl ijrosida eshitilib tursin. Aytish joizki, ansambl ichrochiligini asosiy mohiyati ham shundadir.

Biz yuqorida murojat etgan Fitrat domlaning fikrlari ham, hazrat Alisher Navoiyning keltirgan she'riy misollarini zaminida ham ana shu ansambl ijrosidagi turfa ovozlarni jozibasi hamda mutanosibligi turadi. Biz doimo ijroda ana shu inson ruhiyatiga bir me'yorda ta'sir etuvchi ovozga erishadigan ansamblarni tuzishimiz maqsadga muvofiqdir. Tuzilgan ansambl tarkibida sozlarning sonidan qat'iy nazar, asosiy e'tibor ularning tarranum (bir me'yor) sifatiga qaratilishi lozim.

Ayni paytda an'anaviy ansamblar vohaviy, uslubiy xususiyatlar doirasida shakllanib borayotganligini guvohimiz. Bunga Buxoro, Xorazm, Toshkent – Farg'ona, Samarqand, Andijon viloyatlarida faoliyat olib borayotgan maqom ansamblarini misol qilish mumkin. Aytish joizki, ansambl ijrochiligi juda sermashaqat va mushkil jarayonni o'z ichiga oladi. Uni yoshlar amaliyotiga singdirish sharaflilik ishlardan biri hisoblanadi."¹

"Yuqoridagi bir nechta allomalarning fikridan kelib chiqib shuni aytishimiz mumkinki musiqa va uni kelajak avlodga o'rgatish shaxs kamolotini tarbiyalashda asosiy vazifalardan biri bo'lib xizmat qiladi. Musiqa sadolari eshitgan inson ongini va tafakurrini rivojlantiribgina qolmasdan ma'lum ma'noda orzu va maqsadlar uyg'ota oladi. Cholg'u asbobida ijro eta oladigan musiqachi o'zining olamini ham yarata oladi. Ijro etiladigan kuy har bir insonga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Jumladan tinglovchining hayotiy kechinmalarini, esga soladi, qalbgaga sokinlik, ruxiyatga poklik, mo'tadillik baxsh etadi, fe'l-atvoriga ham sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi."²

¹ Odilov A.O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik tarixi. O'qituvchi.T;1995, 85-b

² Raimova D.M. O'zbekistonda yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini shakllantirishda musiqaning ro'li, 'Modern science and research' Vol.3,2023.139-b

Zero, kelajagi buyuk davlatning kelgusida hozirgi yosh avlodni benazir ustozlar sifatida shakllana borishida ushbu tarbiya ham asos bo'lib xizmat qilishi begumondir.

Hozirgi zamon o'zbek musiqa ijodiyoti serjabha va ko'lami keng, usluban boy va rang-barang, rivojlangan va shiddatli jarayon sifatida gavydalanadi. Zotan, musiqiy madaniyatimiz juda qadim, betakror va noyob analarga ega bo'lgani holda, zamona zayli bilan yangidan - yangi yo'nalish, shakl, janr, uslublar bilan yanada boyib bormoqda³

Xalq cholgulari ansambllari xalq cholg'ulari ijrochilik yonalishidagi cholg'u sozlardan tashkil topadi. Bu cholg'u sozlarga asosan nay, chang, prima rubob, qashqar rubob, avg'on rubob, dutor prima, dutor alt, dutor bas, dutor kontrabas, g'ijjak, g'ijjak alt, g'ijjak bas, g'ijjak kontrabas, doira, nog'ora kabi cholg'u sozlar ba'zida tanbur, sato, qo'shmay kabi cholg'ulardan iborat bo'ladi. Bundan tashqari bir turg mansub cholg'u sozlaridan xam ansambl tashkil qilish mumkin, misol uchun, dutorchilar, rubobchilar, avg'on rubob, qashqar rubob, doirachilar ansambli va xokazo ansambllar tashkil etish mumkin.

Xalq cholg'ularini tashkil etishda ansambl raxbari tarkibga axamiyat berishi lozim. Bunda tarkibga mos asar tanlanadi yoki asarni tarkibga moslashtiradi misol uchun: kamer cholg'ulari aasarlardan foydalansak, shtrihlarni o'zgartirish darkor, bunda kamer cholg'uda legato bo'lsa, mizrobli cholg'ularda tremologa aylantirish mumkin va shunday xolatlarni xalq cholg'u asboblariga moslashtirib borish mumkin. Ansambl tashkil qilishda ansambl raxbaridan akademik ijrovan, ustoz shogird yonalishidan, estradada va badixa(improvizatsiya) xolatlarida ishlash imkoniyatlari mavjud.

Ansamblida ijro mahoratini egallash, avvalo, to'g'ri o'tirish, cholg'u sozini to'g'ri tutish, tovush chiqarish madaniyatini egallab borish, ijro harakatlarini to'g'ri shakllantirish hamda jamoaviy ijro qoidalariga to'liq rioya etishlikni nazarda tutadi:

— ijro paytida gavydani shunday tutish lozimki, toki u ijrochining barcha harakatlari uchun qulay va tashqi ko'rinishi chiroyli bo'lsin;

— suyanchiqqa suyanmasdan, o'rindiqlarning yarmida o'tirish odat qilinadi, sozandalarning chap oyoqlari oldinroq o'ng oyoqlari esa orqaroq joylashadi;

— o'ng qo'lning to'g'ri joylanishiga, ijro harakatlarining erkin bolishiga erishiladi;

— chap qo'l soz dastasini siqmasligi (rubob, avg'on rubobi, soz, g'ijjak, dutor sozlarida), qoli kafti dastaga tegmasligi, erkin bo'lishiga harakat qilinadi;

— sozandalar kuyni boshlashda diqqat bilan o'tirishlari, boshlovchi sozanda yoki doiraning auftakli bilan birgalikda boshlashlari zarur;

— kuyni tamomlashda ham xuddi shunday doira usuliga muvofiq yoki umumiy ansamblning bir nafasda tamomlashiga diqqatni qaratish loziin;

— ansambl ijrochiligida jamoaviy ijro madaniyatiga rioya qilish, ijro paytida diqqat bilan o'tirish nafaqat o'z sozi tovushi, balki umumiy ansambl tovushini va shunga mos ravishda o'z sozi tovushini nazorat qilib borish lozim;

³ Ziyavutdinova Z.U. Cholg'u ijrochiligi va ansambli. O'quv qo'llanma. Farg'ona nashriyoti 2022,11-b

— ijro uchun qulay va to'g'ri holatni tanlash, qo'larni erkin tutish, tovush chiqarish madaniyatini to'g'ri o'zlashtirib borish har bir soz ijrosi uchun umumiy talablar mazmuniga kiradi.⁴

Zamonaviy ansambllarda qaysi turda bo'lishidan qat'iy nazar (xalq cholg'ulari , milli ansambl, kamer ansambl damli-zarbli ansambllar va xokazo) zamonasiga mos holda yangi takomillashtirilgan cholg'ular va zamonaviy bastakorlar qarashlariga mos yondashuv nazarda tutiladi. Xozirgi kunda milliy ansambllarimiz tarkibida electron cholg'ular, sintez klavishshalar, elektro gitara, elektro bas gitara xamda zarbli cholg'ulardan foydalanishini va asar ijrosida milliy ansambllarimiz ikki ovozli xamda kop ovozlik jumladan, jaz rok janriga mos sinkopalardan foydalangan jummalarni ko'rishimiz mumkin. Xalq cholg'u ansambllarida xam xuddi shunday elektr cholg'ulardan foydalanish urfga kirib bormoqda. Asar ijrosida zamonaviy improvizatsiyadan foydalanishini muzatishimiz mumkin. Butkul zamonaviy ansambllarga e'tibor qaratadigan bo'lsak hozirgi davrda yangi yonalish bo'lgan etno-jaz (etnik holatda) tarkibida ansambl ko'rinishida butun xalqlarning cholg'ularini Estrada cholg'ularida uyg'un uchratishimiz mumkin. Misol uchun:

Estrada ansamblida (bas gitara, elektro gitara, klassik gitara, sintez klavish,dryums perkusiya) hind ragasini setir cholg'usida kuzatish mumkin, Azarbayjon mug'omini tor cholg'usida ko'rishimiz mumkin. O'zbek maqomini tanbur cholg'usida kuzatishimiz mumkin va xokazo.

Zamonaviy ansamblda asarga yondashish tarkibiy holatga bog'liq emas. XXI asrga kelib jaxon klassikasini simfonik orkestrlar ijrosidagi partiyalarni zamonaviy ansambllarda moslashtirib ijro etilmoqda, bunga misol Motsart, Bax, Vivaldi va boshqalar ko'sertlarini rok ansambllar elektro gitarada distorsion(metalika tovush) tovushida ijro etmoqda.

Xulosa qilib aytganda , o'tmish tarixga bir nazar solsak Abu Nasr Farobiy, Darvesh Ali Changiy, Urmaviy kabi allomalar davridan mukammal shakllangan. Mumtoz asarlarimizga nay, chang, ud, tanbur, dutor,doira kabi cholg'ularda jo'r bo'lingan.

“Musiqqa cholg'u asboblari ba'zida xalq va professional (orkestr) turlarga ham bo'linadi. Orkestr cholg'ulari kompozitor tomonidan yaratilgan, temperatsiyali tovushqatorga asoslangan ko'p ovozli musika asarlari ijrosiga moslashtirilgan. Xalq cholg'ulari esa ma'lum millat (elat) monodik musiqqa ijrosi uchun qo'llaniladi va musiqiy tovush quroli bo'lish bilan birga, moddiy madaniyat mahsuli hamdir.”⁵

Demak, xalq cholg'u asboblari ansambllarini boshqarishda bo'lajak, talabalarni musiqiy jamoaga rahbarlik qilishda o'rgatayotgan asarni barcha nyuanslarini o'rganib dirijorlik jestlar yordamida asarning musiqiy ifodasi, badiiy obrazi, jestlar yordamida jamoani diqqatga tayyorlash, auktakt yordamida ijroni boshlash, asarni yakunlash kabi xarakatlarni imo-ishora va dirijorlik texnikasi yordamida ko'rsata olishi maqsadga muvofiqdir. ⁶

Zamonaviy ansambllarni rivojlanish tarixi XX asrdan ikkinchi yarimidan insoniyatning ijtimoiy taraqqiyotiga uzviy bog'liq. Bunda elektr kashf qilinishiga , ovoz kuchaytirilishini paydo

⁴ H. Nurmatov, O. Nazarov, Sh. Janaydarov. Cholg'uchilar ansambli., T.; 2005,45-b

⁵ Ziyavutdinova Z.U. “Milliy cholg'u ansambllar tashkil etilishining ilmiy nazariy va metodologik asoslari”, “Modern science and research” Vol.3,2023.144-b

⁶ Raimova D.M “Dirijorlik ” o'quv qo'llanma. Farg'ona nashriyoti 2022,32-b

bo'lishiga sabab boldi, ansambl ijrosida 5–6 kontrabaschini o'rniga 1 nafar bas-gitara cholg'usini o'rnini bosa oladigan holatga keldi. Shu tarzada klavishli sozlarni (fortepiano, organ, royal)o'rniga elektro- klavishlar o'rnini egalladi.

Urma zarblilarda xam oldingi tarkibda katta barabanda alohida cholg'uchi, kichik barabanda alohida cholg'uchi, krash perkusiyalarni alohida ijrochi bo'lgan, zamonaviy ansamblda urma-cholg'ularni bitta cholg'u egalladi.

Elektro-gitaralar klassik gitaralar o'rnini egalladi. Bu omillar Estrada yonalishida xozirgacha kelgan oqimlar zamonaviy musiqani rivojlanishiga olib keldi.

REFERENCES

1. Odilov A.O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik tarixi. O'qituvchi.T;1995, 85-b
2. H. Nurmatov, O. Nazarov, Sh. Janaydarov. Cholg'uchilar ansambli., T.; 2005
3. Raimova D.M. Dirijorlik . O'quv qo'llanma. Farg'ona nashriyoti 2022,32-b
4. Ziyavutdinova Z.U. Cholg'u ijrochiligi va ansambli. O'quv qo'llanma. Farg'ona nashriyoti 2022,11-b
5. Raimova D.M. O'zbekistonda yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini shakllantirishda musiqaning ro'li, *International scintifi jurnal* "Modern science and research' Vol.3/ISSUE 4/UIF;8,2/2023Vol.3,2023.139-b
6. Ziyavutdinova Z.U. "Milliy cholg'u ansambllar tashkil etilishining ilmiy nazariy va metodologik asoslari", *international scintifi jurnal* "Modern science and research' Vol.3/ISSUE 4/UIF;8,2/2023.144-b